

*Review***DEPALMA, Renée &
PÉREZ-CARAMÉS,
Antía (eds.)***Galician
Migrations:
A Case Study
of Emerging
Super-diversity*

Cham, Switzerland:
Springer. 2017. XIX + 302 pp.
ISBN 978-3-319-66304-3

María Alonso Alonso
Universidade de Vigo

Son varios os estudos que dende o eido académico teñen aparecido nos últimos anos nos que se analizan a cultura e literatura galegas dende un prisma global. *Writing Galicia Into the World* (Liverpool University Press, 2011) de Kirsty Hooper, *Contemporary Galician Culture in a Global Context: Moveable Identities* (Lexington Books, 2012) de Eugenia R. Romero, *Peripheral Visions/Global Sounds: From Galicia to the World* (Liverpool University Press, 2017) de José Colmeiro e *Rerouting Galician Studies: Multidisciplinary Interventions* (Palgrave Macmillan, 2017) son algúns destes, sen esquecer o número especial de *Galicia 21* de 2016-2017 editado por David Miranda-Barreiro e titulado 'Galician Identity in Motion: Approaches to Displacement in the 20th Century'. O volume editado por Renée DePalma e Antía Pérez-Caramés, *Galician Migrations: A Case Study of Emerging Super-diversity* (Springer, 2017), súmase a esta lista de monográficos ou coleccións de artigos que sitúan os estudos galegos no ámbito internacional. Trátase dunha achega interdisciplinaria e sumamente innovadora aos movementos migratorios, tanto cara a fóra como cara a dentro, que teñen afectado á comunidade galega nas últimas décadas.

Cun prólogo de Ramón Grosfoguel, quen visitou Galicia en 2016 para participar en diferentes seminarios, no que o sociólogo portorriqueño sinala a necesidade de abordar a experiencia diaspórica galega dende unha perspectiva poscolonial, este volume comeza preguntándose cal será o futuro desta comunidade, cada vez máis heteroxénea e dispersa, tanto

DEPALMA, Renée & PÉREZ-CARAMÉS, Antía (eds.)
*Galician Migrations:
A Case Study of Emerging
Super-diversity*
María Alonso Alonso

como exportadora como receptora de capital humano. Para analizar a situación actual da Galicia (e/in)migrante, as editoras do libro presentan o termo 'super-diversity' postulado por Vertovec (2007) como eixo vertebrador do seu estudo. Co fin de tratar a importancia da diversidade dentro de grupos migrantes, *Galician Migrations: A Case Study of Emerging Super-diversity* aposta por ofrecer contribucións que chegan das máis diversas áreas, como poden ser a socioloxía, a antropoloxía, a historia, a sociolingüística, a dos estudos literarios ou a do ámbito didáctico, entre outras. Esta achega faise tamén adoptando unha perspectiva histórica que aporta unha contextualización para aquelas persoas que non estean familiarizadas co tema central que aquí se trata. Polo tanto, entran en xogo diferentes factores á hora de ofrecer unha análise crítica da migración galega, sobre todo aqueles que pasaron desapercibidos nos numerosísimos estudos sobre un tema que pode parecer manido mais que, como amosa este libro, deixa arestas que aínda están por explorar.

Galician Migrations: A Case Study of Emerging Super-diversity divídese en tres partes. Comézase presentando a Galicia como un país de emigrantes para despois convertelo nun país de inmigrantes dados os movementos que se teñen observado nas últimas décadas cara a dentro das súas fronteiras. Estes movementos que conforman Galicia como un 'diaspora space' (termo de Avtar Brah en *Cartographies of Diaspora*, 1996) no que conviven, non sen problemas, unha comunidade historicamente emigrante como é a galega con outras comunidades inmigrantes son os que interesan ás editoras do libro. Nestes colectivos inmigrantes atópanse os retornados, é dicir, aquelas galegas e galegos que, despois de pasar boa parte da súa vida no estranxeiro—na maioría dos casos por motivos laborais—retornan ao seu país de orixe xa entrada unha idade avanzada. A primeira parte do estudo, baixo o título 'Galicians Abroad' axuda a comprender a importancia do colectivo de retorno dados os condicionantes que deron lugar á emigración galega como fenómeno histórico transnacional. Abórdase a importancia dos Centros Galegos no exterior (Farías), así como a complexa relación da fronteira entre Galicia e Portugal durante a Guerra Civil española (Rodríguez Gallardo). Dunha maneira similar, preséntanse aos indianos, é dicir, aquelas persoas que retornaron despois de amasar fortuna en ultramar e que se converteron en filántropos; e casos particulares de inmigrantes de segunda xeración nos países de acollida aos que emigraron os seus devanceiros e a quen se lles concedeu a dobre nacionalidade grazas á Ley de Memoria Histórica (Cardesín Díaz; Golías). Ofrécese tamén a análise dun corpus tanto literario como epistolar para achegarse á emigración a Estados Unidos e América Latina de principios do século vinte (Miranda; Da Orden). Deste xeito, esta primeira parte do estudo presenta a Galicia emigrante da que tanto se ten falado, mais faise prestando atención ben a casos concretos ou a aspectos que pasaron desapercibidos para a crítica, como pode ser o da actual diáspora galega do século vinte e un causada pola actual crise económica e co que se pecha esta primeira parte (Domingo e Blanes). Neste necesario artigo ofrécense datos demográficos para explicar a flexibilidade e adaptabilidade da comunidade galega como pobo emigrante, mesmo hoxe en día. Uns datos estatísticos, que non deixan de ser alarmantes, contextualizan a situación actual dunha Galicia exportadora de capital humano nos que se inclúen xa non soamente galegas e galegos emigrantes de nova xeración, senón aquelas persoas re-emigrantes—termo referido ás persoas retornadas que tiveron que volver saír do país en busca de traballo— así como as comunidades inmigrantes que asentaron en Galicia a finais do

DEPALMA, Renée & PÉREZ-CARAMÉS, Antía (eds.)
*Galician Migrations:
A Case Study of Emerging
Super-diversity*
María Alonso Alonso

século vinte e que agora buscan novos destinos aos que emigrar. Este estudo sobre a nova emigración pon de manifesto a diversificación xeográfica da diáspora galega que, mentres que no século pasado se localizaba na súa maioría en certos países latinoamericanos ou europeos, hoxe en día aumentou o seu alcance para establecerse nos lugares máis remotos do planeta sen seguir un patrón fixo como podía acontecer outrora.

A segunda parte de *Galician Migrations: A Case Study of Emerging Super-diversity*, titulada 'Strangers Among Us', trata a cuestión da Galicia inmigrante a través dunha serie de estudos sobre as comunidades que chegaron ao país, sobre todo a partires da década dos noventa do século vinte. Ben é certo, como se sinala nas diferentes partes deste libro, que Galicia nunca se caracterizou polo seu atractivo como destino migrante; mais tamén é certo que existen comunidades xa establecidas no país que se converten en casos de estudo únicos. Esta segunda parte comeza cun percorrido polas políticas migratorias aprobadas polo Estado español a partires da década dos noventa do século pasado (Fernández Suárez), época que coincide co boom económico do sector servizos e inmobiliario, datos que se enfrontan con aqueles que ofrecen as estatísticas oficiais en relación coa conxuntural crise económica causada polo estalido da burbulla inmobiliaria. Unha vez sentada a base que explique a presenza de comunidades inmigrantes no territorio galego, pásanse a analizar casos concretos. É aquí onde reside unha das maiores novidades deste libro: diferentes especialistas de eidos tan dispares como a socioloxía, a mediación cultural, a antropoloxía ou a pedagogía ofrecen os resultados das súas investigacións baseadas en traballo de campo. A visión de xénero é primordial nesta segunda parte para tratar o xeito no que o mercado laboral variou nas últimas décadas afectando dun xeito especial a mulleres, xa sexan inmigrantes, retornadas, ou non migrantes (Oso e Martínez-Buján). Deste xeito, preséntanse as comunidades sene-galega (Vázquez Silva) e caboverdiana (Oca González) a través do proceso de adaptación de familias transnacionais que viven a cabalo entre o país de orixe e o país de acollida. Fálase tamén da presenza da comunidade musulmá (Mandado Cendón), minoritaria en Galicia en comparación co que acontece noutras comunidades autónomas do Estado español, e faise dende un prisma histórico a través das dificultades que atopou á hora de establecerse nun país onde a relixión dominante é a católica. A comunidade romanesa postúlase como un exemplo de integración grazas ás segundas xeracións xa nadas no país e que son descendentes daquelas persoas que chegaran durante a época de bonanza (Arranz). Estas segundas xeracións de inmigrantes, termo non libre de controversia, centran a atención dunha serie de proxectos educativos que teñen como fin o fomento de programas que axuden a entender a nova diversidade sociocultural galega na escola (García-Cabeza e García-Serna). Nesta segunda parte quedan de manifesto os esforzos que se están a facer para favorecer a integración e evitar a asimilación, e que teñen como intención a creación dunha visión inclusiva e aberta destas comunidades inmigrantes dentro dunha Galicia que continúa a ser emigrante.

A terceira e última parte do libro, titulada 'Forging the New, Multicultural Galicia', complementa a anterior. A través dunha serie de proxectos individuais levados a cabo por expertas e expertos sociólogos, lingüistas e educadores preséntanse os resultados dunha serie de programas de integración levados a cabo nos últimos anos para analizar o resultado do que se fala na parte anterior deste libro. Proxectos educativos, como o *Neo* de Radio Burela, con presenza de neofalantes de galego pertencentes

DEPALMA, Renée & PÉREZ-CARAMÉS, Antía (eds.)
*Galician Migrations:
A Case Study of Emerging
Super-diversity*
María Alonso Alonso

a comunidades inmigrantes no que se fomenta a interacción cultural (Penabade), programas de educación inclusiva en contextos multilingües (Zas Varela e Prego Vázquez) ou aqueles que apostan pola colaboración entre asociacións de inmigrantes e as escolas para educar na diversidade a través da socialización (Sánchez Bello) achegan unha visión xeral sobre o que se está a facer para fomentar programas e actividades que normalicen unha realidade social galega que cambiou de xeito radical nas últimas décadas dados estes movementos migratorios cara ao país e que están dando lugar a unha nova xeración de galegas e galegos cunha bagaxe cultural e lingüística do máis diversa. A promoción da diversidade cultural forma parte doutro tipo de iniciativas que buscan lograr a cohesión social, como poden ser a das ‘ciudades interculturales’, na que participan concellos de toda España ou a dos ‘Barrios Abertos!’, que ve na integración—que non na asimilación—unha oportunidade de enriquecemento social (Verdía Varela). A preservación lingüística e cultural de comunidades inmigrantes é indispensable para lograr esta integración, así se expón nun estudo de campo centrado na cidade de Vigo cunha clara perspectiva sociolingüística no que se analiza a transmisión interxeracional de valores culturais e lingüísticos (Rodríguez Salgado). As cuestións lingüísticas fanse tamén necesarias á hora de abordar casos de violencia de xénero dentro de comunidades inmigrantes para previr o illamento social (Pozo Treviño). Por último, esta terceira parte do libro remata cun artigo no que se destaca a importancia do xornalismo social á hora de loitar contra unha serie de prexuízos que existen en Galicia contra as comunidades inmigrantes (Novoa, Otero, Vázquez e Novas). Con todas estas achegas xa non especificamente ás comunidades inmigrantes, senón á súa descendencia nacida ou criada en Galicia, perfílase a multiculturalidade deste novo espazo de diáspora cada vez máis diverso e heteroxéneo.

Galician Migrations: A Case Study of Emerging Super-diversity estrutúrase arredor destes tres eixos básicos á hora de achegarse ao fenómeno migratorio galego; un fenómeno que xa non implica unicamente a saída de persoas cara ao estranxeiro. Trátase dun estudo amplo e extenso que xorde do eido académico mais que ben podería tratarse dun traballo de divulgación, xa que o público do mesmo non ten que ser exclusivamente especialista. Os artigos sobre proxectos concretos e traballo de campo axudan a esta tarefa didáctica que buscan as editoras. A través das tres partes do libro demóstrase a super-diversidade da Galicia actual, polo que podería considerarse que as editoras logran o seu obxectivo: o de amosar unha Galicia (e/in) migrante en constante evolución. Ademais, ao achegarse á Galicia actual xa non só a través dos novos movementos diaspóricos cara ao exterior do país, senón tamén ao abordar a integración de inmigrantes de segunda xeración residentes tanto en cidades como en vilas, sinalanse novas liñas de investigación que nos levan á pregunta coa que se abre o estudo e na que se albisca o futuro dunha comunidade tanto exportadora como importadora de capital humano; unha comunidade heteroxénea e en movemento.